

Коновальчук І.І. Умови соціалізації дітей дошкільного віку в сім'ї / І. І. Коновальчук // Проблеми освіти: Наук-метод. зб. / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. – Київ, 2015. – Вип. 85. – С. 106–111. (Стаття друкована фахова, 6 с. 0,5 д. а.).

УДК 372.3.+37

КОНОВАЛЬЧУК І. І.,

к.п.н., доцент

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

УМОВИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В СІМ'Ї

В статті здійснено аналіз сутності, особливостей та умов соціалізації дітей дошкільного віку в сім'ї. Уточнено взаємозв'язок процесів соціалізації та особистісного розвитку дитини. Виділено основні характеристики сім'ї як первинного соціально-виховного інституту. Основою процесу соціалізації визначено соціально-психологічні, педагогічні й соціокультурні умови в сім'ї, які утворюють життєве середовище дитини й безпосередньо впливають на її розвиток. Результатом соціалізації визнано комплекс особистісних якостей і властивостей, розвинених потреб і здібностей, рівень знань, умінь і навичок, які характеризують дитину-дошкільника як соціально компетентну особистість.

Ключові слова: соціалізація, сім'я, дошкільне дитинство, соціально-психологічні, педагогічні й соціокультурні умови соціалізації, соціальна компетентність дитини.

В статье проведен анализ сущности, особенностей и условий социализации детей дошкольного возраста в семье. Уточнена взаимосвязь процессов социализации и личностного развития ребенка. Выделены основные характеристики семьи как первичного социально-воспитательного института. Основой процесса социализации определены социально-психологические, педагогические и социокультурные условия в семье, которые образуют среду обитания ребенка и непосредственно влияют на его развитие. Результатом социализации признано комплекс личностных качеств и свойств, развитых потребностей и способностей, уровень знаний, умений и навыков, которые характеризуют ребенка-дошкольника как социально компетентную личность.

Ключевые слова: социализация, семья, дошкольное детство, социально-психологические, педагогические и социокультурные условия социализации, социальная компетентность ребенка.

The article provides the analysis of the essence, features and conditions of socialization of the children of preschool age in the family. It is clarified the relationship between the processes of socialization and personal development of a child. The basic characteristics of the family are differentiated being the primary

social and educational Institute. The basis of the socialization process are identified the socio-psychological, pedagogical and socio-cultural conditions in the family that form the living environment of the child and directly influence its development.

The result of socialization is recognized a complex of personaliti qualities and properties of the developed needs and abilities, the level of knowledge, the abilities and skills that characterize the preschool child as a socially competent person.

Keywords: *socialization, family, early childhood, socio-psychological, pedagogical and socio-cultural conditions of socialization, social competence of the child.*

Розвиток особистості нерозривно взаємопов'язаний з процесом соціалізації, який розпочинається від самого народження дитини й продовжується впродовж усього її життя. Тому освітня лінія "Дитина в соціумі" виділена однією з провідних в Базовому компоненті, реалізується в сучасних програмах дошкільної освіти й передбачає формування у дітей навичок соціально визнаної поведінки, вміння орієнтуватись у світі людських взаємин, готовності співпереживати та співчувати іншим. Взаємодія з іншими людьми є своєрідним видом входження дитини в людський соціум, що вимагає уміння узгоджувати свої інтереси, бажання, дії з іншими членами суспільства [1].

Психологи й педагоги в своїх дослідженнях підкреслюють виняткове значення процесу соціалізації особистості в період дошкільного дитинства, в якому сім'я відіграє провідну роль у соціально-рольовій ідентифікації дитини, становленні основ свідомості та самосвідомості, світосприйняття, формуванні культури міжособистісних взаємин (І. Бех, А. Богуш, А. Варга, Л. Виготський, Н. Гавриш, О. Запорожець, Д. Ельконін, Е. Еріксон, О. Кононко, Г. Костюк, В. Котирло, Т. Піроженко, Т. Поніманська, С. Русова, П. Чамата та ін.). Разом з тим, констатуючи наявність досить широкого спектру досліджень з означених питань, зазначимо, що багато теоретичних і практичних аспектів сімейної соціалізації дітей-дошкільників потребують подальшого вивчення.

Мета статті полягає в аналізі сутності та умов соціалізації дітей дошкільного віку в сім'ї.

Дошкільне дитинство – це особливий самоцінний період, в якому закладаються основи розвитку в дитини всіх тих здібностей та якостей, які визначають успішність її подальшої реалізації в будь-якому виді та сферах життєдіяльності. За словами Л. Виготського, дитина з перших днів життя є соціальною істотою, оскільки її вже оточує дорослий, різноманітний, складно структурований соціальний світ, повноправним членом якого їй ще належить стати, але без якого вона вже не може існувати й яке вже ставиться до неї як до свого потенційного майбутнього [3, с. 26].

Соціалізація – це процес соціального розвитку людини, формування соціальних якостей особистості в результаті виховання й в ході її діяльності та спілкування з іншими людьми. Психологи наголошують, що соціалізація є

обов'язковим чинником розвитку особистісних якостей, свідомості та самосвідомості [7, с. 123].

Під соціалізацією прийнято розуміти весь багатогранний процес освоєння людиною досвіду суспільного життя і суспільних відносин. В ході соціалізації людина долучається до норм і правил суспільного устрою, освоює значення різних соціальних ролей, опановує певний рівень культурних знань і навичок. В соціальних взаємовідносинах в дитини формуються якості, цінності, переконання, суспільно схвалювані форми й способи поведінки, без яких неможливе повноцінне життя серед людей [5, с. 191].

Соціальність, як результат соціалізації, визначає ступінь інтеграції дитини в суспільне оточення, систему її соціальних зв'язків, особливості її відносин з людьми й ставлення до себе. Соціалізація завжди має двобічний характер, оскільки поєднує в собі вплив соціуму на дитину та її активність і самостійність у взаємодії із соціальним середовищем. Тому соціалізація не може розглядатися як пасивне сприйняття і відтворення дитиною соціальних норм. Це процес активного становлення дитини як суб'єкта суспільних відносин, неперервного набуття індивідуального соціального досвіду. Такий суб'єктний досвід поступово стає основою довільного регулювання власної поведінки й вироблення особистісної позиції у відносинах дошкільника з суспільним оточенням. В результаті соціалізації в структурі особистості відбувається синтез особистісного й соціального, коли соціальні цінності включаються в систему особистісних норм, внутрішніх потреб, звичок поведінки. Поступово дитина починає усвідомлювати необхідність дотримання певних норм і правил, і, що надзвичайно важливо, їх виконання регулюється внутрішніми спонуканнями, розумінням різниці між бажаним і необхідним, словом і ділом, а не зовнішнім контролем дорослих. І. Бех характеризує дошкільне дитинство як надзвичайно сприятливий віковий період, коли починають формуватися високі соціальні мотиви й благородні почуття. Від того, як вони будуть виховані в перші роки життя дитини, багато в чому залежить весь її наступний розвиток [2, с. 84].

Соціалізація – це процес інтеграції дитини в суспільство, в якому сім'я виступає своєрідним містком між ними, готує дитину для входження в нові умови життя та успішної адаптації до них. Вплив сім'ї на особистість дитини є глибоко специфічним та дійовим компонентом виховання. Саме в дошкільному віці дитина повністю ототожнює себе з родиною, відкриває при цьому своє особисте "Я" та інших людей, сприймає світ переважно через призму суджень, вчинків, оцінок, поведінки батьків, їх ціннісних орієнтацій. Завдяки цьому в родині соціалізація дитини відбувається найбільш природно, основним її механізмом є виховання, що спрямовується на передачу сімейних цінностей, стереотипів поведінки, формування відношення до оточуючого і, власне, до себе [8, с. 28].

Основою процесу соціалізації є соціально-психологічні, педагогічні й соціокультурні умови в родині, які утворюють життєве середовище й безпосередньо впливають на особистість дитини. При цьому сім'я є

основним і найбільш впливовим фактором соціалізації дитини в дошкільному віці. Саме в сім'ї створюються й реалізуються оптимальні умови для актуалізації, задоволення та розвитку соціальних потреб дитини (у любові рідних, близьких, авторитетних людей, у підтримці, безпеці, допомозі, захисті, схваленні), постійного отримання позитивних почуттів (довіри, ніжності, турботи, прихильності, вдячності), набуття індивідуального досвіду спільної життєдіяльності (умінь обговорювати, домовлятися, допомагати, діяти разом, враховувати інтереси інших), духовно-моральної адаптації до суспільних традицій (орієнтуватися, оцінювати, цінувати, пристосовуватися, дотримуватися норм, позитивно впливати на соціальне довкілля), формування суспільно значимих моральних якостей дошкільника (справедливості, чесності, чуйності, доброзичливості, поваги, товариськості, обов'язковості).

Як первинний соціально-виховний інститут сім'я може створювати й повноцінно реалізовувати соціально-психологічні, педагогічні та культурно-освітні умови для соціалізації дитини-дошкільника. Специфіка успішного впливу полягає в цілісності соціальних функцій сім'ї, безпосередності взаємовідносин, природності життєдіяльності, що уможливорює гармонійне поєднання можливостей фізичного, духовного, когнітивного, емоційно-ціннісного, мотиваційно-вольового розвитку особистості дитини, оволодіння нею актуальними для її віку видами діяльності.

Соціально-психологічні умови соціалізації визначаються складом, психологічним кліматом сім'ї, емоційною атмосферою родинних зв'язків, особливостями взаємовідносин її членів. Саме в ранньому дитинстві залежно від сімейних умов життя у дитини виховується довірливе ставлення до світу, або ж постійне очікування прикростей від усього, що її оточує. Адже почуття, сформовані в дитинстві, нерідко супроводжують людину протягом усього життя, надаючи їй стосункам з іншими особливого стилю й емоційного забарвлення: спрямованість на спілкування або бажання його уникнути, прагнення до співпраці, взаємодопомоги або конфліктність, довірливість або замкненість, агресивність [6].

Провідна функція соціалізації – реалізація потреби дитини в соціальних контактах, тому батьки мають навчити її ефективно брати участь у діяльності різних соціальних груп. Сім'я, будучи моделлю особистісних та суспільних відносин, вводить дитину в систему соціальних ролей завдяки встановленню особистісних зв'язків дитини з рідними та близькими людьми, а також сприяє активному включенню дитини в різні соціальні групи (інші сім'ї та їх діти, дитячий садок, різноманітні гуртки, секції тощо). В цих стосунках відбувається становлення персональних смислів, формуються певні структури індивідуальної самосвідомості, стереотипи поведінки, що пов'язано з процесами соціального самовизначення та становлення соціальної самоідентичності особистості дитини. Розширюючи й устанавлюючи нові соціальні зв'язки з однолітками та дорослими, дитина розширює власне соціальне середовище й набуває досвіду проживання в ньому. Чим більш самостійною стає дитина, тим більше в неї можливостей

для розширення суб'єктних стосунків із соціумом, особистого соціального досвіду, однак і більш жорсткі вимоги до її соціальної зрілості пред'являє суспільство. Головна турбота дорослих – так виховувати дитину, щоб вона могла сама вирішувати життєві проблеми [5, с. 194]. Задача батьків полягає в тому, щоб не пригасити, а розвинути самостійність, активність дітей, надати їм можливість на здійснення власного вибору й збільшити міру їхньої свободи. Необхідно так організувати життя дітей, щоб вони могли проявляти ініціативність, відповідальність, випробувати свої сили в різних ситуаціях.

Такі чинники, як емоційно-позитивний характер ставлення батьків до дітей, їх безумовне прийняття та любов, постійність і тривалість відносин, спільність інтересів та діяльності, створюють у сім'ї унікальне мікросередовище для особистісного та соціального розвитку дитини. Особливий соціально-психологічний клімат сім'ї, основою якого є емоційна близькість між її членами, міжособисті відносини, атмосфера любові, підтримки сприяє формуванню в дитини віри в людей та впевненості в собі. Від характеру взаємовідносин дитини й членів сім'ї залежить успішність формування її самооцінки, самоповаги, рівня домагань та ефективність їх реалізації. Природна потреба дитини в любові, турботі, ніжності, яка особливо важлива в дошкільному віці, найбільш повно задовольняється в піклуванні матері та батька. Емоційна складова дитячо-батьківських взаємин є психологічною основою успішної соціалізації дитини. Адже крізь призму емоційної атмосфери сімейних взаємовідносин, за їх зразком дитина сприймає оточуючий її соціальний світ, оцінює поведінку інших людей, в неї складається система дитячих ставлень до оточуючого світу. Оскільки сім'я найближче й значиме для дитини середовище, вказує С. Ковальов, то вона насамперед наслідує рідних, вбираючи дух всередині сімейних відносин і переносить його в свої стосунки з дорослими та дітьми поза сім'єю [4, с. 81].

Педагогічні умови визначаються стилем виховання (демократичний, авторитарний, ліберальний), послідовності та узгодженості виховних впливів, відкритості, оптимізму, довірливості відносин з дітьми. Любов й абсолютна довіра, які дитина змалечку відчуває від матері й батька, визначають її особливу сприйнятливість до виховного впливу батьків та наслідування їх прикладу. Недарма сім'ю називають першою "школою почуттів" для дитини, в якій вона вчиться радіти, співпереживати, гордитися за себе та інших, пробачати, жаліти, цінувати. Особливістю дітей дошкільного віку є емоційне сприйняття ставлень батьків до моральних цінностей та вчинків. Із-за специфіки розвитку психічних процесів і функцій дошкільника ідентифікація з іншими в дитини відбувається на рівні емпатійного переживання, що виникає в ході ототожнення себе з іншими людьми. Дитина частіше ідентифікує себе з об'єктами, що викликають яскраві емоційні реакції. Щоб сформувати в дошкільняти моральні почуття, недоцільно вдаватися до аргументів і доказів, прагнути логічно довести, чому треба чинити так, а не інакше. Логічні докази, навіть коли вони й усвідомлюються дошкільником, ще не виступають для нього стимулом до відповідних дій. Для того, щоб дитина виконувала певні норми та правила

поведінки, вона має засвоїти їх на емоційному рівні, як почуття доброго чи поганого. Таке засвоєння відбувається за умов, коли дорослий у довірливій, доброзичливій формі висловлює дитині свої етичні переживання з приводу чийхось дій або вчинків і коли ціннісне ставлення дорослого передається емоційно, образно, на конкретних прикладах [6].

Соціокультурні умови соціалізації дитини визначаються рівнем загальної культури батьків, ціннісними установками, стилем життя, традиціями, широтою та змістом інтересів і діяльності, організацією побуту, змістовністю відпочинку сім'ї, участю батьків у громадянському житті. Сім'я, виконуючи свою соціалізуючу функцію щодо дитини, є провідником як макросоціальних культурних впливів, так і середовищем мікросоціальної, внутрішньої родинної культури.

В широкому розумінні освоєння соціального досвіду є процесом оволодіння дитиною людською культурою й одночасно розвитку власного "Я", усвідомлення своєї індивідуальності, неповторності, відмінності від інших і, одночасно, приналежності до інших. Дитина, усвідомлюючи роль кожного з членів родини, їх сімейних обов'язків, значення взаємодопомоги, спільної праці, розуміє свої права та обов'язки, вчиться аналізувати й контролювати власну поведінку, настрій, співвідносити її з діями та вчинками інших.

Сім'я як носій родинно-побутової, транслятор національної й світової культури залучає дитину не тільки до освоєння культурно-історичного та соціального досвіду людства, а й творення власного, неповторного, індивідуального. Особливості сімейної соціалізації дитини обумовлені також соціокультурною природою батьківства, його цінностями, функціями й нормами, які відрізняються в кожного народу чи соціальних групах. Першорядна соціокультурна функція сім'ї пов'язана передовсім зі збереженням і продовженням родинних традицій, народних, національних звичаїв, які є могутнім джерелом формування морально-етичних норм особистості дитини, прилучення її до історичних витоків свого народу, виховання поваги до інших національних культур. Соціалізація здійснюється шляхом засвоєння дитиною соціального досвіду і відтворення його у своїй діяльності. Соціальні знання і досвід, отримані дитиною в сім'ї, визначають характер та індивідуальний стиль її поведінки в інших сферах життєдіяльності. В основі соціокультурного розвитку дитини проявляється єдність двох одночасно і протилежних і нерозривних процесів – соціалізації та індивідуалізації. Дитина не тільки привласнює, але і творить культуру. Процес соціального розвитку дошкільника передбачає не тільки й не стільки засвоєння дитиною культурних цінностей, скільки вироблення власного ставлення до них, перетворення та трансформації культурних цінностей у власні творчі здобутки.

У дошкільному віці діти набувають дуже важливих досягнень в плані соціалізації. Враховуючи поліфункціональність процесу соціалізації, його результатом є комплекс особистісних якостей і властивостей, розвинених потреб і здібностей, рівень знань, умінь і навичок, які характеризують

дитину-дошкільника як соціально компетентну зрілу особистість, яка готова, відповідно до її віку, конструктивно, самостійно й відповідально діяти на основі засвоєних норм і правил та індивідуального досвіду в різноманітних життєвих ситуаціях. Загальна соціальна компетентність дитини формується на основі опанування низки часткових компетенцій і виявляється у провідних видах діяльності через різні форми активності та групової взаємодії. Соціально компетентна дитина здатна приймати соціальні норми й правила, швидко адаптуватися до нових умов, рахуватися з бажаннями та інтересами інших, водночас відстоювати право бути самим собою, проявляти ініціативу, освоювати корисні для свого соціального статусу ролі. З однолітками та дорослими, партнерами по спільній діяльності дитина налагоджує толерантні, дружні стосунки, вміє вислуховувати, погоджуватися, відстоювати власну точку зору, домовлятися, зацікавлювати, організовувати, допомагати й звертатися в разі потреби за допомогою до інших. Наявний рівень соціального досвіду дозволяє дитині оптимістично ставитися до труднощів, мобілізувати свої знання й уміння на їх подолання; проявляти витримку та уникати конфліктів або розв'язувати їх мирними способами. В старшому дошкільному віці соціальні контакти спонукають дитину до самопорівняння себе з однолітками, самоаналізу своєї поведінки, що сприяє становленню об'єктивної та критичної самооцінки.

Новоутворення особистісного розвитку, які виникли в процесі соціалізації, визначають готовність дошкільнят до входження в нове соціальне середовище й новий вид діяльності – навчання в школі.

Висновки. Соціалізація є процесом становлення особистості дитини, в якому сім'я як первинна соціальна група та природне середовище життя дошкільника відіграє ключову роль, яка не може бути повноцінно компенсована іншими соціально-виховними інститутами. Створюючи необхідні умови для пізнання навколишнього світу й свого місця в ньому, батьки вчать дитину ефективно взаємодіяти з іншими, дружити, проявляти свої можливості. Саме в сім'ї, у відносинах з рідними дитина набуває того необхідного й цінного досвіду, який дозволяє їй ефективно діяти в іншому соціальному середовищі, успішно співпрацювати з іншими людьми, активно розширювати свій соціальний простір та реалізовувати в ньому свої потреби.

Враховуючи значний вплив сучасних соціальних змін на сім'ю, нові задачі, які ставить суспільство перед батьками й системою дошкільної освіти, перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні та систематизації досвіду взаємодії дошкільних навчальних закладів з батьками в аспекті соціалізації їх дітей.

Література

1. Базовий компонент дошкільної освіти: Наук. керівник: А. М. Богуш; Авт. кол-в: Богуш А. М., Беленька Г. В., Богініч О. Л., Гавриш Н. В. та ін. – К.: Вид-во, 2012. – 26 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості : Підручник / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2008. – 848 с.

3. Выготский Л. С. Педагогическая психология /Л. С. Выготский ; под ред. В. В. Давыдова. – М. : Педагогика, 1991. – 480 с.
4. Ковалев С. В. Психология семейных отношений / С. В. Ковалев. – М. : Педагогика, 1987. – 226 с.
5. Практическая психология образования: Учебное пособие 4-е изд. / И. В. Дубровина; под ред. И. В. Дубровиной. – СПб.: Питер, 2004. – 592 с.
6. Програма виховання і навчання дітей від 2 до 7 років "Дитина" (3 вид., доопр. та доповн.). – Вид-во "Університет", 2010. – 286 с.
7. Психологія особистості: Словник-довідник / За ред. П. П. Горностая, Т. М. Титаренко. – К.: Рута, 2001. – 320 с.
8. Тарнавська Н. П. Теорія та методика співпраці дошкільного навчального закладу з родинами : навч.-метод. посібник для студ. вищ. навч. закл. / Н. П. Тарнавська. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – 228 с.